

<http://ui.ac.ir/en>

Journal of Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 12, Issue 1, No.30, Spring 2020, pp. 149-164

Received: 27/08/2019 Accepted: 21/03/2020

Research on Serajoddin Qomri Amoli's Life

Mohammad Ali Noori Khosh Roodbari*

*Corresponding author: Assistant Professor of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran

ma_noori48@yahoo.com

Samaneh Jafari

Assistant Professor of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran

samanehjafari101@yahoo.com

Abstract

Serajoddin Qomri Amoli is a powerful poet of the 6th and 7th centuries. He has a collection of poems emendated by Yadollah Shokri. His *Divan's* emendator believes that Qomri, like Naser Khosro and Sanaei, had two stages in his life. During his first years of poetry, he was footloose and luxurious up to his middle age, but then he repented and becomes a devout. However, this view does not seem justified considering his poems. This article using the library method and Qomri's poems aims to show that Shokri's claim is not right and Qomri was a Panegyrist poet up to the end of his life. In his old age, he also communicated with the kings and ministers and praised them asking wine, clothes, rice, cows, and so on.

Introduction

Knowing about poets and writers' life is very important from the viewpoint of literary history because it can help to understand their poems and writings better. In *Tazkares*, we can find several words about poets and writers and so many of them are incorrect or may be incorrect. Today, it is common that if there is no trace in poems or writings about confirming words in *Tazkare*, such words cannot be accepted. Such type of research has not been done regarding the life of Qomri Amoli. Yadollah Shokri, the emendator of *Divan*, just according to one trace composed of some distiches of his *Divan* judged him in such a way that he hated his forecast as he became old and repented and become a devout. It seems that Shokri commented so because of neglecting the two factions, while we can find several traces to disapprove this judgment. The writers of this article try to answer the question of whether Serajoddin Qomri, as Shokri has mentioned, had two stages in

his life being a eulogist poet who repented at the end of his life and becomes a devout.

Materials & Methods

This research studied Qomri Amoli's poems based on the library method to show that he did not have two stages in his life (according to the poems from his old age), and Qomri adulated the grandees of the crown and king and asked for a prize.

Discussion of Results & Conclusions

The corrector of Qomri's *Divan* has used some symbols and pieces of evidence of Qomri's *Divan* in his introduction to confirm that he had two stages in his life. Although the discussed distiches relate to his repentance, several pieces of evidence in his *Divan* show that he had a good relation with grandees and kings and asked for prizes:

- pointing to the adduction to the kings in a qasida about praising Sheikh Seifoddin Bakharzi (died in 629 HG);
- asking for fur from Khajeh Mohammad ibn Abelghasem (Fakhreddin Dehestani) minister of Jalaaladdin Menkabarni Kharazmshah;
- praising Sayyedolvozara Jalaaladdin Ahmad, the minister of Shamsolmolouk Shah Ghazi Rostam ibn Ardeshir, the 8th king of Bavandieh Espahbodieh catena;
- praising Fakhreddin Abulfazl Dabou, one of the commanders of Dabouygan catena.

Moreover, the poet points to his drinking in his old age and shaving his face to look young. But the clearest piece of evidence is some distich from *Mathnavi Karname*, a poem in which Seraj has mentioned the name of one of his friends and said: "Both of us were used to drink, we didn't pray or fast. I don't know whether he quit it or not, but I am still doing that, whether old or young and now I am even in a worse condition than before." According to these pieces of evidence, we can conclude that Yadollah Shokri's word about two stages in the life of Qomri is not verified and unlike his viewpoint, Qomri did not quit drinking, praising the kings, and asking them his needs.

Keywords: Serajoddin Qomri Amoli, two stages in life, Yadollah Shokri.

References

- Ashrafzadeh, R. (1381). *Ab-e Atash Afrouz (Igniter Water)*. Tehran: Jami.
- Atash, A. (1392). Abolmajdoud Majdoud ibn Adam Sanayi Ghaznavi: life, works, personality and effects, Ali Reza Moqaddam (trans.), *Sanayi Pajuhi (Some Articles on Comments, Conditions, and Works of Hakim Sanayi)*, by Maryam Hosseini. Tehran: Khane Ketab.

- Amini Dastgerdi, A. (2018). Amusements, etiquettes, and beliefs in Seraj od–din Qomri Amoli's poems, *the 5th Congress of Modern Researches in the Fields of Humanities and Social Studies of Iran*. Tehran: The House of Participatory Culture of Iran.
- Behbahani Nejad, Z. (2009). *Commenting on the Difficult Words and Distiches in Qasidas of Serajoddin Qomri Amoli*, Master Thesis, University of Shiraz.
- Chatrayi Aziz Abadi, M. (2008). About attributing the argument of the flower and the wine to Serajoddin Qomri Amoli in Safine Tabriz, *Gohar Gouya*, (13-14), 331 – 336.
- Dolatsha Samarghandi (2009). *Tazkarat ol-Shoaara*, Mohammad Ramezani (emend.). Tehran: Padideh.
- Hedayat, R. Gh. (1961). *Majma ol-Fosaha*, Mazaher Mosaffa (emend.), vol. 1. Tehran: Amir Kabir.
- Kamgar Parsi, M. (1993). *Quatrain and Poets of Quatrain from the Beginning up to the 8th Century*, Esmaeil Hakemi (emend.). Tehran: University of Tehran.
- Kazerouni, S. A. (1961). *Selm ol-Samavat*, Yahya Gharib (emend.). Tehran: Elmi.
- Khalil Shervani, J. (1987). *Nozhat ol-Majales*, Mohammad Amin Riyahi (emend.). Tehran: Zavvar.
- Mahjouri, E. (2002). *History of Mazandaran*, vol. 1. Tehran: Toos.
- Modarres Razavi, M. T. (1983). *Introduction of Divan Hakim Abol Majdoud Majdoud ibn–e Adam Sanayi Ghaznavi*. Tehran: Sanayi.
- Nafisi, S. (1984). *History of Poetry and Prose in Iran and the Persian Language*. Tehran: Foroughi.
- Nouri Khoshroudbari, M. A. (2012). *Serajoddin Qomri Amoli*. Tehran: Resanesh-e Novin.
- Pirnia, H. & Ighbal Ashtiani, A. (1991). *Iran History*. Tehran: Khayyam.
- Qomri Amoli, S. (1989). *Divan*, Yaddollah Shokri (emend.). Tehran: Moein.
- Rashed Mohassel, M. R (1998). *Ontology of Hadighat ol-Haghighat*. Tehran: Jami.
- Razi, A. A. (1969). *Haft Eghlim*, Javad Fazel (emend.). Tehran: Elmi.
- Safa, Z. (1990). *The history of Literature in Iran*, vol. 3. Tehran: Ferdows.
- ----- (1989). *The History of Literature in Iran*, vol. 2. Tehran, Ferdows.
- Sajjadi, Z. (1986). *Ontology of Sanayi Ghaznavi*. Tehran: Zavvar.
- Shaabanlou, A. R. (2016). The history of Artificial Persian qasidas and introducing two unknown Masnoe distiches from two unknown poets, *Literary Arts*, vol. 8, 144 (1), 149 – 172.
- Shafiei Kadkani, M. R. (1993). *Tazyanehayeh Solouk*. Tehran: Agah.
- Shokri, Y. (1368). *Introduction of Divan Seraj od–din Qomri Amoli*. Tehran: Moein.
- Taheri Shahab, S. M. (2002). *The History of Literature of Mazandaran*, Zein ol–Abedin Dargahi (emend.). Tehran: Resanesh.
- Valeh Daghestani, A. Gh. (2000). *Tazkare Riyaz ol–Shoaara*, Seyyed Mohsen Naji Nasrabadi (emend.).

Tehran: Asatir.

- Zabihnia, O. (2015). *Categorizing the Literary Version in Divan of Poems of Serajoddin Qomri Amoli, the 10th literature*, Master Thesis, University of Mohaqqueq Ardabili.
- Zarrin Koub, A. (1991). *With the Karavan of Holleh*. Tehran: Elmi.

فنون ادبی

نوع مقاله: پژوهشی

سال دوازدهم، شماره ۱ (پیاپی ۳۰) بهار ۱۳۹۹، ص ۱۶۴-۱۴۹

تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۶/۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱/۲

پژوهشی در زندگی سراج‌الدین قمری آملی

محمدعلی نوری خوش‌رودباری*، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

ma_noori48@yahoo.com

سمانه جعفری، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

samanehjafari101@yahoo.com

چکیده

سراج‌الدین قمری آملی شاعر قصیده‌سرای نیمه دوم قرن ششم و اوایل هفتم هجری قمری است. دیوان شعر او را یدالله شکری تصحیح کرده است. مصحح دیوان بر آن است که قمری چون ناصر خسرو و سنایی، دو دوره زندگی داشته است؛ در آغاز کار شاعری تا میان‌سالی، بی‌بندوبار و می‌گسار و بدزبان بوده است؛ اما پس از آن توبه کرده و به زهد و پارسایی روی آورده است؛ اما بنابر اشعار دیوان وی این ادعا درست نیست. این مقاله در پی آن است که به روش کتابخانه‌ای و با استناد به ابیات قمری روشن کند داوری یدالله شکری نادرست است و قمری تا پایان زندگی خود، شاعری مداح بوده است. او حتی در کهن‌سالی نیز با پادشاهان، وزیران و بزرگان در ارتباط بود و در شعر خود به ستایش آنها می‌پرداخت و صله‌هایی چون می، پوستین، برنج، گاو و ... درخواست می‌کرد.

کلیدواژه‌ها: سراج‌الدین قمری آملی، دو دوره زندگی، یدالله شکری.

۱- مقدمه

آگاهی از زوایای زندگی شاعران و نویسندگان از دید دانش تاریخ ادبیات اهمیت بسیاری دارد؛ چون‌که به فهم بهتر سروده‌ها و نوشته‌های آنان کمک می‌کند. در تذکره‌ها سخنان فراوانی درباره شاعران و نویسندگان می‌یابیم که بسیاری از آنها نادرست است یا می‌توان در درستی بسیاری از آنها تردید کرد. امروزه گرایش به این است که تا از سروده‌های یک شاعر یا نوشته‌های یک نویسنده، نشانه‌ای در تأیید سخنان تذکره‌ها یافت نشود، آن سخنان پذیرفته نشود. اگر پژوهشگری بخواهد زندگی بزرگی را از روی نوشته‌ها یا سروده‌های او بنویسد، باید همه آنها را با دقت بکاود و همه نشانه‌ها را گرد آورد و سپس به داوری بنشیند و هیچ‌گاه نکاویده و نسنجیده قضاوت نکند.

بنابر مطالعات نگارندگان، درباره زندگی قمری آملی چنین پژوهشی انجام نشده و مصحح دیوان، یدالله شکری، تنها براساس یک نشانه چندبیتی از دیوانش، این‌گونه داوری کرده است «که چون او به پیری رسید، از گذشته خود بیزارى جست

* مسؤل مکاتبات

و توبه کرد و روی به پارسایی آورد» (← شکری، ۱۳۶۸: ۴۷)؛ حال آنکه در دیوان او، ده‌ها نشانه برای رد این داوری می‌توان یافت. در دانش و توانایی این استاد گران‌قدر تردیدی نیست. ایشان در سال ۱۳۶۱ موفق به اخذ درجه دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تهران شدند و علاوه بر سرپرستی گروه ادبیات دانشگاه مکتبه‌ای و اداره انتشارات دانشگاه سپاهیان انقلاب و همکاری با سازمان لغت‌نامه دهخدا، سال‌ها در دانشگاه‌هایی چون تربیت معلم، تربیت مدرس، شهید بهشتی و علامه طباطبایی تدریس کردند. تصحیح *عالم‌آرای صفوی و دیوان قمری* و تدوین *گزیده‌هایی از تاریخ جهانگشا، تاریخ بیهستی و دیوان سنایی* از جمله کارهای علمی ایشان است.

همچنین این‌گونه داوری در ادبیات فارسی بی‌سابقه نیست. بسیاری معتقد بوده‌اند سنایی دارای دو دوره زندگی بوده است؛ در ابتدا مداح بود و سپس از مدح دست کشید و به عرفان روی آورد. علت دگرگونی روحی سنایی را سفر یا سیر آفاقی او دانسته‌اند (← اشرف‌زاده، ۱۳۸۱: ۸ و راشد محصل، ۱۳۷۷: ۹). همچنین گفته‌اند «گذشته از یک اندیشه دراز، حادثه‌ای ناگهانی که غالباً در جان و دل تأثیری قوی دارد نیز در آن مؤثر بوده است» (زرین‌کوب، ۱۳۷۰: ۱۶۱). علاوه بر این، تأثیر سنایی از شغل خود و ناکامی از فضل و دانش و طبع لطیف و قوی و معاشرتش با سالکان نیز به‌عنوان علت مطرح شده است (صفا: ۱۳۶۸: ۵۵۳)؛ اما شفیعی کدکنی این تغییر حال در اواسط عمر سنایی را نمی‌پذیرد و می‌نویسد: «یکی از نکاتی که در زندگی سنایی، همراه با افسانه‌های شگفت‌آور شده است، مسئله دگرگونی احوال او و در نتیجه تحول شعر اوست. خوانندگان و آشنایان شعر، از دوگانگی شخصیت سنایی و دوگونگی شعر او تعجب می‌کردند و از خود می‌پرسیدند که سراینده اشعاری مثل «دلا تا کی درین زندان فریب این و آن و بینی» چگونه می‌تواند گوینده آن مدایح اغراق‌آمیز باشد. برای آنکه جوابی برای این پرسش بیابند، داستان لای‌خوار را ساختند تا به خواننده بگویند اشعار مدحی محصول یک برهه از عمر سنایی است و اشعار زاهدانه و عرفانی محصول برهه دیگر. اما باید بدانیم میان دو سطح شاعری او، در فاصله دو ساحت وجودی او، هیچ مرز زمانی‌ای وجود نداشته و او تا پایان عمر میان این دو عالم در نوسان بوده است (۱۳۷۲: ۱۵-۱۶). پیش از شفیعی کدکنی، احمد آتش نیز متوجه این امر شده بود و این نکته را در یکی از مقالات خود منعکس کرد و گفت سنایی تا اواخر حیات خود مدایح زیادی گفته است (۱۳۹۲: ۱۸).

اشعار قمری نیز از قاعده‌ای پیروی می‌کند که شفیعی بدان اشاره کرده و گویی چنین درک‌نکردن دودستگی اشعار، شکری را به چنین اظهار نظری سوق داده است.

نگارندگان این مقاله برآنند که با استناد به اشعار قمری آملی به این پرسش پاسخ دهند که آیا به‌راستی سراج‌الدین قمری، آن‌چنان که شکری در مقدمه خود بر دیوان او آورده، دارای دو دوره زندگی بوده و در زمره شاعران مداحی است که در پایان عمر از مدح و شادخواری توبه کرده و به زهد و پارسایی روی آورده است. بدین منظور باتوجه به اینکه پژوهش مستقلی جز مقدمه اشاره‌شده درباره زندگی این شاعر انجام نگرفته است، کوشش شده پس از واکاوی دقیق سروده‌های قمری با بیان شواهدی به پرسش طرح‌شده پاسخ داده شود؛ زیرا قمری آملی شهرتی چون سنایی ندارد و وصف حالش در افواه نیست، اما پذیرفتنی نیست که این نقطه ابهام در زندگی او وجود داشته باشد.

۱-۲- پیشینه پژوهش

تاکنون مقالات و پایان‌نامه‌های متعددی اشعار قمری را از منظرهای مختلف بررسی کرده‌اند. در زمینه شرح اشعار، بهبهانی‌نژاد (۱۳۸۸) در پایان‌نامه خود به شرح لغات و ابیات دشوار قصاید سراج‌الدین قمری آملی پرداخته است. در حوزه تاریخ ادبیات، چترایی عزیزآبادی (۱۳۸۷) در مقاله «درباره انتساب مناظره گل و مل به سراج‌الدین قمری آملی در سفینه تبریز» به استناد اطلاعات به‌دست‌آمده از *دیوان قمری* و بررسی ابیات منقول از دیگر شاعران در اثر مدنظر، انتساب این مناظره به سراج را رد می‌کند و معتقد است باتوجه به تمهیدیه‌ها، خطبه‌ها، استشادات و ویژگی‌های زبانی، اثر مذکور از آن محمد زنگی

بخاری است. پژوهش‌هایی نیز به‌طور خاص بر مضامین اشعار قمری متمرکز شده‌اند؛ امینی دستگردی و دیگران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «سرگرمی‌ها، آداب و باورها در اشعار سراج‌الدین قمری آملی» با نظر به اینکه تحلیل آثار ادبی بدون بررسی جامعه و فرهنگ مؤثر بر آن میسر نیست، معتقدند سراج‌الدین قمری نیز از جمله شاعران مداحی است که بسیاری از مسائل اجتماعی در شعر وی بازتاب یافته است. نویسندگان مقاله با ذکر شواهدی از اشعار قمری، کلیتی از وضعیت اجتماعی آن عصر ایران را به تصویر کشیده‌اند. همچنین ذبیح‌نیا و دیگران (۱۳۹۴) در مقاله «تقسیم‌بندی گونه‌های ادبی در دیوان اشعار سراج‌الدین قمری آملی» نشان داده‌اند قمری به سبب تربیت در محیط جدیدی از ادب فارسی، اندیشه‌های خاصی دارد و مضامین نوی بسیاری در سخن وی مشاهده می‌شود؛ اما باوجود کوشش‌های انجام‌شده، تاکنون پژوهشی به‌طور خاص به زندگی قمری از منظر مدنظر این مقاله نپرداخته است.

۲- بحث

سراج‌الدین قمری آملی از شاعران توانا و زبان‌آور نیمه دوم قرن ششم و سال‌های آغازین قرن هفتم هجری است که حتی در سرودن قصاید مصنوع دستی داشته (بهبهانی‌نژاد، ۱۳۸۸: د). البته باید توجه داشت که تاکنون تعریف دقیقی از قصاید مصنوع داده نشده است و این نام را هم بر منظومه‌های وزنیه، هم بدیعیه‌ها و هم بر قصاید موشح نهاده‌اند (شعبانلو، ۱۳۹۵: ۱۴۹). افزون‌بر این وی از زبان بسیاری از نویسندگان تذکره و تاریخ ادبیات چنین تحسین شده‌اند: مفخرالظرفاء سراج‌الدین قمری، طاب ثراه، خوش‌طبع و لطیفه‌گوی و سخن‌شناس بوده (دولت‌شاه سمرقندی، ۱۳۸۸: ۱۷۶).

«زبده الفضلاء و البلغاء سراج‌الدین قمری مردی خوش‌سخن و نازک‌طبع بوده و همیشه در مجلس سلاطین و حکام به ندیمی و ظرافت اشتغال داشته و در خوش‌طبعی و لطیفه‌گویی از طرفا و ندمای زمان درگذشته. در علم حکمت بیشتر کوشیده و چون طرف هزل مشربش بر زهد و تقوی غالب بوده، لهذا از مطالعه بازایستاده، به شعر و شاعری پرداخته و در آن وادی از اکثر سالکان مسالک نظم درگذشته و در میان فحول شعرا به لطافت ذهن و حدت فهم مذکور گشته و به سخن‌شناسی بین العلماء و الفضلا مشهور شده و اشعار متین و سخنان رنگین بسیار دارد و استادان سخن در فنون سخن او را مسلم داشته‌اند (شکری، ۱۳۶۸: ۲۴ به نقل از کاشانی: ۴۰۰). سراج‌الدین شمع جمع افاضل و سرو چمن اماتل بوده (رازی، ۱۳۴۸: ۷۶). سراج‌الدین قمری از طبقه فضلاست و از اکابر شعرا، اشعار حکمت‌آمیز بسیاری نظم نموده (کازرونی، ۱۳۴۰: مرقوم پنجم: ۴۶). شهباز فکرتش در قاف بلاغت عنقاشکار و طوطی طبعش در شکرستان فصاحت شیرین‌گفتار بوده است (واله داغستانی، ۱۳۷۹: ۱۷۷۹). او شاعری لطیف‌طبع و طنزپرداز است (خلیل شروانی، ۱۳۶۶: ۷۳) و بنابر تعبیری، قمری آملی در هر حال، طبع خوشی داشته است (هدایت، ۱۳۴۰: ۱۱۲۵).

براساس چنین توصیفاتی در منابع، سراج قمری بی‌تردید یکی از استادان چیره‌دست شعر فارسی در اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم و در شمار بزرگان آن عهد است. سخن او استادانه و بر شیوه شعرای بزرگ خراسان در قرن ششم، خاصه انوری است. شاعری است بسیار فصیح و نیرومند در خلق ترکیبات و استفاده از اطلاعات خود در آنها. او شاعری متمایل به شیوه خراسانیان و دارای همان فصاحت بیان و جزالت کلام و حسن سلیقه در انتخاب کلمات خوش‌آهنگ فصیح و صاحب اندیشه‌ای باریک و قدرت در ابتکار مضامین و مهارت برای ورود در مضایق کلام و خروج از آنها و علاقه به آوردن ترکیبات تازه و تعهد التزامات دشوار است (صفا، ۱۳۶۸: ۵۵۱). مولانا سراج‌الدین قمری از شاعران چیره‌زبان و ذولسانین نیمه قرن هفتم هجری است (کامگار پارسی، ۱۳۷۲: ۱۴۰). سراج قمری شاعری ذواللسانین است و در هر دو زبان به براعت استادی رسیده و خود نیز در این باب مفاخره‌ها کرده و عربی‌دانی خویش را به رخ کشیده است (شکری، ۱۳۶۸: ۴۴).

دیوان او را برای نخستین‌بار سید محمد طاهری شهاب تصحیح کرد. این تصحیح چاپ نشد، اما مقدمه آن در اثر دیگر او به نام تاریخ ادبیات مازندران آمده است. سال‌ها پس از درگذشت طاهری شهاب، یدالله شکری با بهره‌گیری از پنج نسخه و

کتاب‌هایی مانند خلاصه‌الاشعار تقی‌الدین کاشی و آتشکده‌آذر بیگدلی، دیوان قمری را تصحیح کرد. مصحح در مقدمه دیوان آورده است: «از مطالعه‌ی اجمالی دیوان شاعر، هر خواننده به‌آسانی درمی‌یابد که با گوینده‌ای سروکار دارد که دارای دو چهره یا دو شخصیت کاملاً متغایر و دگرگونه در دو برهه از حیات پرتلاطم خویش است. قمری در بدایت ایام شاعری تا میان‌سالی لابلالی و بی‌بندوبار و در می‌گساری افراط‌کار و بدسیرت و ناحفاظ و بدزبان و قلاش بوده و از ارتکاب مناهای شرع‌آبا و امتناع نداشته است، اما چون به کھولت و پیرانه‌سری رسیده، از ماضی توبه و حذر کرد و از آن عوالم بی‌زاری جسته و همت بر توبه و زهد مقصور نموده است» (همان: ۷ و ۴۶). نوری خوشرو دباری نیز تحت تأثیر این سخن شکری، از دو دوره متفاوت زندگی سراج‌الدین قمری سخن گفته است (۱۳۹۱: ۱۴).

شکری برای تأیید و استوارداشتن سخنان خود درباره‌ی دو بخش زندگی سراج نشانه‌ها و شاهدهایی از دیوان او می‌آورد. برای بخش نخست زندگی سراج سه شاهد یاد می‌کند که شاهدهای نخست و دوم برای بدزبانی سراج پذیرفتنی هستند (شکری، ۱۳۶۸: ۴۶).

ولیک مردک سگ‌سیرتم چنانکه ز من
سگان گرسنه را روز ننگ عار بود
(قمری، ۱۳۶۸: ۶۴۱)

خرتر و سگ‌تر نبد از من کسی
سگ ز من و ز شیوه من به بسی
(همان: ۵۲۳)

اما درباره‌ی شاهد سوم در جای خود سخن خواهیم گفت. درباره‌ی بخش دوم زندگی سراج نیز شکری فقط یک شاهد می‌آورد (← شکری، ۱۳۶۸: ۴۷) و آن این است:

بنده خط‌ر از تو چشم دارد
ای از تو خراب دهر معمور
اهلیت اوسنت تربیت را
چون صیت تو در زمانه مذکور
خاصه که به همت تو، همت
بر توبه و زهد کرد مقصور
هم ز آتش باده شد دلش سرد
هم دست بشست از آب انگور
(قمری، ۱۳۶۸: ۱۹۷)

درباره‌ی این شاهد باید گفت قمری در این بیت‌ها تنها از توبه و زهد و روی‌گردانی خود از می‌سخن می‌گوید و به‌هیچ‌روی از پیری خود سخن به میان نمی‌آورد. پس نباید براساس بیت‌های بالا داوری کرد که چون قمری به پیری رسید، از گذشته‌ی خود چشم پوشید. بی‌گمان این بیت‌ها اشاره دارند به حال توبه که در بخشی از روزگار سراج، به او دست داده بود؛ اما از جای‌جای دیوان او برمی‌آید که او تا پایان روزگار خود با دربار پادشاهان و بزرگان در ارتباط بوده و در برابر ستایش از آنها پاداش می‌خواست است.

۲-۱- سراج و «قرب در سلاطین»

او قصیده‌ای دارد در ستایش شیخ سیف‌الدین باخرزی (در گذشته به سال ۶۲۹ هجری) با مطلع

یا رب منم رسیده عمرم به شام دنیا
بعد شب جوانی چون صبح پیر رسوا
(همان: ۶۴)

در این قصیده، چنانکه از مطلع آن پیداست، سراج از پیری خود یاد می‌کند و از عمر شصت‌ساله خود سخن می‌گوید:
برتابه‌ام چو ماهی زین عمر شصت‌ساله
خسته است حلق جانم زین شست ماهی‌آسا
(همان: ۶۴)

و در ادامه می‌افزاید:

قرب در سلاطین هر کس که هست خواهد
زانه‌ها منم که دایم خواهم خلاص از آنها

(همان: ۶۶)

از این بیت پیداست که او تا روزگار پیری، به عبارت دیگر تا شصت سالگی با دربار شاهان ارتباط داشته است و البته تمایل داشته از این ارتباط خلاصی یابد.

۲-۲- سراج و درخواست پادشاه از شرف‌الدین در روزگار پیری

او قصیده‌ای دارد در ستایش صدر سیدالوزرا شرف‌الدین. از بیت‌های زیر پیداست که این قصیده در زمان وزیری شرف‌الدین سروده و به او پیشکش شده است؛ زیرا در آنها از فرمانروایی او سخن به میان آمده است:

ای سروری که حکم تو را گردنان دهر گردن نهاده‌اند زهی مالک‌الرقاب
خاص از برای حکم تو بادا فلک به پای ای جود عام را به کف رادت انتساب

(همان: ۷۸)

این شرف‌الدین همان شرف‌الدین محمد نسوی از وزیران شش‌گانه سلطان محمد خوارزمشاه است که با پنج‌تن دیگر، با هم وزارت آن پادشاه را برعهده داشته‌اند. سلطان مذکور از ۵۹۶ تا ۶۱۷ هـ. ق. سلطنت کرده است و قمری به سال ۶۲۵ هـ. ق. درگذشته (شکری، ۱۳۶۸: ۶۸). این نشان می‌دهد قمری قصیده یادشده را در روزگار پیری سروده و در آن از ممدوح درخواست کمک کرده است و می‌گوید: من هر سال به بزم تو می‌آیم و با پادشاه‌های فراوان برمی‌گردم. امیدوارم که امسال هم این‌گونه باشد:

ای همچو نای خصم تو خورده دم غرور آیم به بوی بزم تو هر سال چون رباب
با صد هزار گونه نوا و نوازشت چون چنگ باز می‌روم از پیش آن جناب
امسال هم بر آن نسق آمد رهی که پار ارجو که هم‌چنان بودش مرجع و مآب
(قمری ۱۳۶۸: ۷۷)

۲-۳- قمری و درخواست پوستین از عماد‌الملک در روزگار پیری

در قصیده‌ای با مطلع

ساقیا موسم عید است بده جام شراب بنشان در دل ما آتش سی‌روزه به آب

(همان: ۷۹)

پیش از مطلع قصیده، به نقل از سه نسخه خطی آمده است: «در مدح صاحب اعظم عمادالدوله»؛ اما در نخستین بیت تنه قصیده و پس از بیت تخلّص آمده است:

در دریای کرم خواجه عمادالملک آن که ندیده‌ست جهان بحر کفش را پایاب

(همان: ۸۵)

این قصیده نمی‌تواند در ستایش عمادالدوله فرامرز باشد؛ چون پدر او، شمس‌الملوک رستم بن قارن، سومین پادشاه از سلسله باوندیه اسپهبدیه^۱، از سال ۵۱۱ تا ۵۱۵ هـ. ق. در ساری فرمان راند و در این دوره عمادالدوله ولی عهد و وزیر او بود و قمری هنور زاده نشده بود. بر این اساس این سروده در ستایش خواجه محمدبن سدید الساوی است که لقب او عماد الملک بوده است. «او در آغاز کار چندین سال با عنوان نیابت وزارت ناصر الدین نظام‌الملک، وزیر سلطان محمدخوارزمشاه، در خوارزم مشغول خدمت بود. پس از اینکه خوارزمشاه حکومت عراق را به پسر خود رکن‌الدین واگذار نمود، عمادالملک را به سمت وزارت پسرش منصوب کرد و همراه وی به عراق فرستاد» (طاهری شهاب، ۱۳۸۱: ۸۶۴). باتوجه به این که سلطان محمد خوارزمشاه از سال ۵۹۶ تا ۶۱۷ هـ. ق. پادشاهی کرد (پیرنیا و اقبال، ۱۳۷۰: ۴۰۹) و از سوی دیگر زندگی قمری در یکی از سال‌های ۵۵۰ تا ۵۶۰ آغاز شده و در سال ۶۲۵ پایان یافته است؛ از این رو بی‌گمان قمری این قصیده را در ستایش

همین عمادالملک و در روزگار پیری خود سروده است. در این قصیده آمده است:

در ثنای تو اگر جمله زبان شد شمشیر
لاجرم نیز چو من گشت خداوند نصاب

(قمری، ۱۳۶۸: ۸۱)

طاهری شهاب مصرع دوم بیت بالا را به سبب اختلاف نسخه این گونه ضبط کرده است: «لاجرم پیر چو من گشت خداوند نصاب... او در این قصیده به پیری خود اشاره می‌نماید» (همان: ۸۶۵). قمری در این قصیده از ستوده خود می‌خواهد در روزهای سرد به او پوستین بدهد و می‌گوید میان من و سرما، حاجبی نیست و در این سرما زاغ در نشاط است، اما من قمری در عذاب:

صحبت سردی ایام قدیم است مرا
این هم از سردی ایام بود کز سرما
پوستین و طمع و کار رهی خام بماند
تا بدان حد که میان من و او نیست حجاب
زاغ باشد به نشاط اندر و قمری به عذاب
که نمانده‌ست ز سرما دل آتش را تاب

(قمری، ۱۳۶۸: ۸۲)

۲-۴- سراج و ملک حسام‌الدین و شمشیر

او قصیده‌ای دارد در ستایش ملک حسام‌الدین و شمشیر با مطلع

کسی کاو دین و دولت را نصیر است
حسام دین و دولت و شمشیر است

(همان: ۱۰۲)

«دوره کرّ و فرّ این ملک، دوران فترت سی ساله مازندران یعنی دوره بین برافتادن سلسله باوندیه اسپهبدیه و برآمدن سلسله باوندیه کینخواریه^۲ (۶۳۵-۶۵۶) بوده است» (طاهری شهاب، ۱۳۸۱: ۸۶۳). قمری در این قصیده از پیری خود سخن می‌گوید و خود را مثل رای و اندیشه ممدوح، پیر می‌شمارد:

چو بخت تو جوان گردد به سعیت
اگر چه بنده چون رای تو پیر است

(قمری، ۱۳۶۸: ۱۰۳)

همچنین از بخشندگی ممدوح سخن به میان می‌آورد و دست او را به سحاب یا ابری تشبیه می‌کند که دریابخشش است (تشبیه در تشبیه) و تازگی و شادابی باغ خلقت را از فیض دست ابرمانند او می‌شمارد و می‌گوید از سفره چرخ، ستاره و مه و ماه بر خوان همت تو قرار گرفتند و بر سفره همت تو، ستاره حکم گردد و مهر و ماه حکم پنیر دارند. بی‌گمان بخشندگی و سخاوت ممدوح شامل حال شاعر شده که این گونه از دست و سفره او سخن می‌گوید:

سحاب دست او دریانوال است
ز فیض ابر دست کان‌یسارت
به خوان همتت از سفره چرخ
شهاب کلک او گردون‌مسیر است
همیشه روضه خلقت نصیر است
ستاره جوز و مهر و مه پنیر است

(همان: ۱۰۳)

وی در قصیده‌ای دیگر که در ستایش او سروده، آشکارتر از بخشش ممدوح که شامل حالش شده است، سخن می‌گوید: دست تو همیشه مشغول کرم است و از سخاوت فراگیر توست که قمری همانند طاووس لباس‌های رنگارنگ بر تن دارد. فقر و تهیدستی قمری را مثل مار کوفته‌سر، مضطرب و پریشان کرده بود، اما اکنون به یمن سخاوت تو آن قدر درم دارد که به ماهی فلس دار می‌ماند.

خسرو ملک‌الشرق حسام‌الدین کز امن
ای باز کرم در کف تو کرده نشیمن
چون مار بدی کوفته‌سر در کف افلاس
صحن حرم مملکتش حصن حریم است...
طاووس سلب، قمری از آن جود عمیم است
از پر درمی باز کنون ماهی شیم است

(همان: ۱۰۶)

۲-۵- سراج و فخرالدین دهستانی

سراج چند قصیده در ستایش فخرالدین شرف‌الملک علی‌بن ابی‌القاسم (فخرالدین دهستانی) دارد. شرف‌الملک وزیر جلال‌الدین منکبرنی خوارزمشاه بود. جلال‌الدین منکبرنی بن علاء‌الدین محمد از ۶۱۷ هـ. ق. تا ۶۲۸ پادشاهی کرد (پیرنیا و اقبال، ۱۳۷۰: ۴۰۹). «شرف‌الملک علی‌بن ابی‌القاسم شعرا را احترام می‌کرد و از شنیدن مدایح خویش بشاشتی تمام داشت. سراج‌الدین قمری آملی در اواخر عمر به قصد تمتع از صلوات فراوان این وزیر رنج سفر را با آن راه‌های مخوف و روزگار پریشان چنانکه در قصایدش مذکور است، متحمل شده، از طبرستان به آذربایجان رفت و چندی در خدمت او به سر برد و از انعامات وی بهره‌ای کافی یافت» (طاهری شهاب، ۱۳۸۱: ۸۶۲). قمری در قصیده‌ای به وزیر یادشده می‌گوید: من جامعه معلّم (منقش، مخطوط) می‌خواهم و چشمم به دست بخشنده توست:

قمری تو که بلبل باغ فصاحت آمد
طاووس‌وش ز جامعه معلّم نمی‌شکبید
حرصش به سوی دست گهر بخش توست دایم
همچون نهنگ هست که از یم نمی‌شکبید
(قمری، ۱۳۶۸: ۱۳۵)

وی همچنین در قصیده‌ای دیگر آرزوی رسیدن به دربار این وزیر را چنین یاد می‌کند:

من خود در آرزوی جناب رفیع تو
نه روز صبر داشته بودم نه شب قرار
قمری چو هدهد است و سلیمان تویی به ملک
زین یک تفقّد تو شود بنده تاج‌دار
کار تو لطف و تربیت آمد و گرنه من
خود دانم این قدر که نیایم به هیچ کار
(همان: ۱۷۵)

همچنین قصیده‌ای در دیوان اوست با مطلع

دلی که بسته زنجیر زلف یار افتاد
اسیر حلقه و بند شکنج مار افتاد
(همان: ۱۳۱)

اما مصحح نوشته که این قصیده در ستایش کیست. از بیت

وزیر پادشاه آثار، فخر دولت و دین
که ماه مرتبت و چرخ اقتدار افتاد
(همان: ۱۳۱)

چنین برمی‌آید که در ستایش فخرالدین علی دهستانی است. سراج در این قصیده غیرمستقیم از ممدوح خود می‌خواهد که وام او را بپردازد. بیت دارای آرایه «حسن طلب» است؛ بدین شکل که قمری در آن مستقیماً از ممدوح مطالبه نکرده است، بلکه می‌گوید از وام حقی در گردن من مانده است (من وام خود را ادا نکردم)؛ اما باکی از آن ندارم، چون سعی تو اداکننده حق است:

اگر ز وام رهی را حقی است در گردن
از آنچه باک چو سعی تو حق گزار افتاد
(همان: ۱۳۲)

۲-۶- سراج و صدر سید الوزرا جمال‌الدین

قمری قصیده‌ای در ستایش صدر سید الوزرا جمال‌الدین دارد با مطلع

می‌کنون لذت دیگر دارد
که ز گل نکهت عنبر دارد
(همان: ۱۴۱)

این جمال‌الدین همان جمال‌الدین احمد وزیر شمس‌الملوک شاه غازی رستم‌بن اردشیر، هشتمین پادشاه از سلسله باوندیه اسپهبدیه است که پایتخت آنها شهر ساری بود (طاهری شهاب، ۱۳۸۱: ۸۶۶). شمس‌الملوک از ۶۰۲ هـ. ق. تا ۶۰۶ پادشاهی کرد (مهجوری، ۱۳۸۱: ۲۹۲)؛ بنابراین دوره فرمانروایی او برابر است با روزگار پیری قمری. دو بیت زیر روشن می‌شازد که

قصیده یادشده در ستایش جمال‌الدین احمد است:

قهر او دیو مسخر دارد
 کز خدا خلق پیمبر دارد
 (همان: ۱۴۱)

أصف عهد جمال‌الدین آنک
 آن علی قدر حسن خلق، احمد

در پایان قصیده، قمری از ممدوح کمک می‌خواهد و می‌گوید:

جود محراب ازین در دارد
 به خدایی خدا گبر دارد
 هیچ کس نیست که باور دارد
 چه خلل عیسی اگر خر دارد
 (همان: ۱۴۲)

ای درت حاجت ما را قبله
 بنده بیرون درت دستاویز
 صفت کار وی از بوالعجیبی
 چه زیان گر چو ویت بنده بود

او همچنین در قطعه‌ای با مطلع

پیش لفظت گهر نمی‌خواهم
 (همان: ۵۴۳)

پادشاه کرم جمال‌الدین

پیدا است که این در مدح سید الوزرا جمال‌الدین سروده است. او در این قطعه خطاب به ممدوح می‌گوید:

سه گزی بیشتر نمی‌خواهم
 زین دو چیز دگر نمی‌خواهم
 (همان: ۵۴۴)

گر چه دانم صد گزی بخشی
 از خدا عمر تو و از تو برنج

و در قطعه‌ای دیگر با مطلع

ای ز پاتا به سر سخا و کرم
 راست مانند شاخ گاو به خم
 دیه بی گاو کی بود محکم
 سینه خرمن به باد داده ز غم
 (همان: ۵۴۲)

صاحب شه‌نشان جمال‌الدین
 از ممدوح خود (جمال‌الدین احمد) گاو می‌خواهد و می‌گوید:
 صاحب پشت من ز بی گاو است
 عالم احکام یافته است از گاو
 گاو در خرمن فکن که مراست

۲-۷- سراج و فخرالدین ابوالفضل دابو

فخرالدین ابوالفضل دابو از فرمانروایان سلسله دابویگان است که ۱۰۴ سال در تبرستان فرمان راندند. نخستین فرمانروای این سلسله که به سال ۴۰ هجری به فرمانروایی رسید، دابویه پسر گیل نام داشت. واپسین آنها خورشید بن دازمهر بود که در سال ۱۴۴ به دلیل شکست از ابوالخضیب، فرمانده سپاه تازیان، که به دستور خلیفه عباسی مأمور فتح تبرستان شده بود، خود را مسموم کرد. با مرگ وی سلسله فرمانروایی دابویگان از میان رفت. فخرالدین ابوالفضل یکی از بازماندگان این دودمان است که در روزگار هرج و مرج سی‌ساله تبرستان (سال ۶۰۴ تا ۶۳۵) بر بخشی از سرزمین آمل، لاریجان و کجور مسلط شد و نام پادشاهی بر خود نهاد و سکه به نام خود زد (طاهری شهاب، ۱۳۸۱: ۸۶۶). آن‌چنان‌که گفتیم آغاز پادشاهی فخرالدوله دابو سال ۶۰۴ است و این سال برابر است با سال‌های پایان عمر قمری؛ چون او در سال ۶۲۵ هـ.ق. درگذشت. او به خجستگی پادشاهی فخرالدوله ابوالفضل دابو چنین می‌سراید:

ز قدم قدم شاه مبارک دیدار
 طبرستان ز خوشی شد طبرستان این بار

(قمری، ۱۳۶۸: ۱۶۹)

و در سه بیت پایانی همین قصیده می‌گوید:
 عییم آن است که درویشم، اگرچه رخ منگفته‌ای
 مستحقی وز پی‌ی آن محرومی
 چون کله ترک من بنده مگیر و مپسند
 زر ساوست و چو لؤلؤست سرشکم شهوار
 از چه «الکافر مرزوق» نداری بر کار
 کز کف حادثه سرگشته شود چون دستار
 (همان: ۱۷۱)

قمری در این سه بیت آشکارا می‌گوید من درویش و تهیدستم، طلای ناب من همان رخ زرد من است و لؤلؤی من اشک‌های من است. اگرچه من محروم هستم، تو چرا به من کافر روزی نمی‌رسانی. در بیت پایانی از ستوده خود می‌خواهد که همیشه به او توجه داشته باشد. در قصیده‌ای دیگر در ستایش این ممدوح، در بیت تخلص چنین گفته است:
 پناه فضل، ابوالفضل فخر دولت و دین
 که شد چو خاک به پیش کفش محقر زر
 (همان: ۱۸۶)

می‌گوید امیدوارم دامن دشمن تو را همیشه اشک مانند سیم پر کند و از جود تو در آستین من همیشه زر باشد:
 ز اشک بادا در دامن عدوی تو سیم
 ز کان جود تو در آستین چاکر زر
 (همان: ۱۸۸)

۲-۸- قمری و باده‌خواری در پیری

افزون بر موارد گفته‌شده، شاعر در قطعه‌ای به باده‌خواری خود در روزگار پیری اشاره می‌کند و می‌گوید:
 به شکل و هیأت و پیری و ضعف من منگر
 تو آن نگر که اگر نام جام باده بری
 که مرد عاقل در زادوبوم کم نگر
 دلم ز شادی ترسم که ناگهان بپرد
 (همان: ۵۱۰)

همچنین در روزگار پیری از دیگران درخواست باده می‌کرد:

کجا کسی که چو او را صبح دست دهد
 یکی قلدح به من پیر نیم‌مست دهد
 (همان: ۳۵۳)

۲-۹- قمری و کندن موی سپید صورت

در قطعه‌ای دیگر می‌گوید که من در روزگار پیری، ریش و سبلیت سفید خود را می‌کنم تا جوان به چشم آیم:
 دو هفته دگر امرد شوم که موی سپید
 زهی عقوبت پیری که راضیم کرده است
 اگرچه بیش برآرد زمانه، بیش کنم
 که ریش و سبلیت خود را به دست خویش کنم
 (همان: ۵۴۲)

دو موضوع باده‌خواری قمری در روزگار پیری و کندن موی سپید صورت نشان‌دهنده این است که برخلاف آنچه شکر می‌گفته، قمری در اواخر عمر به زهد روی نیاورده است.

۲-۱۰- روشن‌ترین شاهد یا نشانه

روشن‌تر و آشکارتر از همه موارد گفته‌شده، سراج در مثنوی کارنامه از یکی از دوستان خود یاد می‌کند و می‌گوید ما دو تن اهل باده بودیم نه اهل نماز و روزه، من نمی‌دانم او از کارهای خود دست شست یا نه، اما من چه پیر باشم چه جوان، هم‌چنان بر سر کار پیشین خود هستم و از آنچه بودیم (= باده‌خوار) الان بدتر هستم:

آن دوست قدیم و یار غارم
 گویی باشد چنانکه بوده است
 در غار کسان گرفته مارم
 بینیش که بر تنش فزوده است

هم لاله می به دست ما بود
چون چشم بتان شدی ز می مست
آن را که به زر نمی شدی رام
در مذهب ما می غم آشوب
بد قبله ما ز روی نیکو
سوی در رز نمناز برده
در پنج نمناز کرده تقصیر
امروز که جان ماست ناخوب
از فسق بشست دست یانه؟
من بر سر کار هم چنانم
نی نی بترم از آنچه بودم
هم سیم تنی به شست ما بود
هم باده و هم نگار در دست
افکنندیمی به زور در دام
چون کعبه حرام بود و مظلوم
محراب ز طاق جفت ابرو
پس آب ورا نیماز برده
بر روزه زده چهار تکبیر
تاریش شده است کار مقلوب
هم بر سر فسق هست یانه؟
گر پیر شدم و گر جوانم
گر زانکه بتیر نیم جهودم
(همان: ۶۶۱)

این همان شاهد سوم است که قرار بود درباره آن سخن بگوییم. شکرى آن را نشانه‌ای برای تأیید دوره نخست زندگی قمری می‌داند؛ یعنی دوره پیش از پیری که در آن به باده‌خواری و ... سرگرم بود؛ اما قمری آشکارا می‌گوید در دوره پیری همچنان به کارهای روزگار جوانی می‌پردازد.

در مثنوی کارنامه، قمری خطاب به وزیر محمد الکاتب می‌گوید:

هرچند که سست و ناتوانم
زان سست شدم که می‌تواند
پای ارچه شود مرا از او لنگ
پای از سر خود کنم قلم‌وار
چون باد به سوی تو دوام
بادم که به درگهت رساند
دل را نکنم چو میم او تنگ
ره سوی تو طی کنم چو طومار
(همان: ۶۶۴)

از بیت‌های بالا نیز هویداست که شاعر این مثنوی را در دوران سستی و فتور پیری سروده است.

۳- نظر تذکره‌نویسان و نویسندگان کتاب‌های تاریخ ادبیات

شاید بنابر دلایل یادشده در بخش‌های قبل، تذکره‌نویسان و نویسندگان کتاب‌های تاریخ ادبیات نیز در آثار خود مطلبی دربارهٔ دوره‌ای بودن زندگی سراج نگفته و تنها به ارتباط سراج با دربار پادشاهان اشاره کرده‌اند. نفیسی در *تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی* تنها به ذکر نام سراج‌الدین قمری ذیل شعرای قرن ششم بسنده کرده است و به زندگی او نمی‌پردازد (۱۳۶۳: ۹۵). صفا نیز که در *تاریخ ادبیات در ایران* به بیان زندگی وی پرداخته است و هیچ اشاره‌ای به دوره‌ای بودن زندگی او ندارد (۱۳۶۹، ج ۳/۱: ۶۹۱-۶۸۱). همچنین دولت‌شاه سمرقندی در *تذکره الشعرا* در باب سراج آورده است: «سراج‌الدین قمری طاب ثراه ... همواره ندیم مجلس سلاطین و حاکم بودی» (۱۳۳۸: ۱۷۶). تقی‌الدین محمد حسینی کاشانی نیز در *خلاصه‌الاشعار* به مداحی قمری تا پایان عمر اشاره دارد و می‌گوید: «سراج‌الدین قمری ... همیشه در مجلس سلاطین و حکام، ندیمی و ظرافت داشته» (شکرى، ۱۳۶۸: ۲۸ به نقل از کاشانی، ۳۹۹).

۴- نتیجه

قمری آملی از سراینده‌گان صاحب‌سخن نیمهٔ دوم قرن ششم و اوایل هفتم هجری است. دیوان وی را یدالله شکرى تصحیح کرده و در مقدمهٔ خود تنها براساس چند بیتی از اشعار او، چنین قضاوت کرده است که چون او به پیری رسید، از گذشتهٔ خود توبه کرد و

با دوری‌جستن از دربار پادشاهان روی به پارسایی آورد؛ حال آنکه در دیوان این شاعر، نشانه‌های بسیاری دال بر رابطه قمری با دربار و مداومت در باده‌خواری در دوران کهنسالی می‌توان یافت. پژوهش پیشین با استناد به ابیاتی که قطعاً شاعر آنها را در روزگار پیری خود سروده است، نشان داد ادعای شکرری مبنی بر دومرحله‌ای بودن زندگی سراج‌الدین قمری بی‌اساس است و برخلاف نظر وی، قمری تا پایان عمر از می‌گساری، مدح درباریان و طلب مایحتاج خویش از ایشان دست برنداشته است.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- باوندیه اسپهبدیه: سلسله‌ای از فرمانروایان مازندران که پایتختشان ساری بود. بنیانگذار این سلسله شهریار حسام‌الدوله مشهور به اسپهبد است که از ۴۶۶ هـ.ق. تا ۵۰۱ فرمان راند. واپسین آنها رستم شمس‌الملوک است که از ۶۰۲ تا ۶۰۶ بر تخت نشسته بود (مهجوری، ۱۳۸۱: ۲۹۲).
- ۲- باوندیه کینخواریه: سلسله‌ای از فرمانروایان مازندران که پایتختشان آمل بود. بنیانگذار این سلسله ابوالملوک حسام‌الدوله شاه اردشیر بن کینخوار است که از سال ۶۳۵ تا ۶۴۷ هـ.ق. فرمان راند و واپسین آنها فخرالدوله حسن است که از ۷۳۴ تا ۷۵۰ بر تخت نشسته بود (همان: ۴ و ۳۱۳).

منابع

۱. آتش، احمد (۱۳۹۲). ابوالمجدود مجدود بن آدم سنایی غزنوی: حیات، آثار، شخصیت و تأخیرات، ترجمه علیرضا مقدم، سنایی پژوهی (مجموعه مقالاتی در بررسی آراء، احوال و آثار حکیم سنایی). به کوشش مریم حسینی، تهران، خانه کتاب.
۲. اشرف‌زاده، رضا (۱۳۸۱). آب آتش‌فروز، تهران، جامی
۳. امینی دستگردی، اعظم و دیگران (۱۳۹۷). «سرگرمی‌ها، آداب و باورها در اشعار سراج‌الدین قمری آملی»، پنجمین همایش پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی ایران، تهران، خانه فرهنگ مشارکتی ایران.
۴. بهبهانی‌نژاد، زهرا (۱۳۸۸). شرح لغات و ابیات دشوار قصاید سراج‌الدین قمری آملی، استاد راهنما: زرین تاج واردی، شیراز، دانشگاه شیراز.
۵. پیرنیا، حسن و اقبال آشتیانی، عباس (۱۳۷۰). تاریخ ایران، تهران، خیام.
۶. چترایی عزیزآبادی، مهرداد (۱۳۸۷). «درباره انتساب مناظره گل و مل به سراج‌الدین قمری آملی در سفینه تبریز»، گوهر گویا، ش ۱۳ و ۱۴، ۳۳۶-۳۳۱.
۷. خلیل شروانی، جمال (۱۳۶۶). نزهة المجالس، تصحیح محمد امین ریاحی، تهران، زوآر.
۸. ذبیح‌نیا، عمران و دیگران (۱۳۹۴). «تقسیم‌بندی گونه‌های ادبی در دیوان اشعار سراج‌الدین قمری آملی»، دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی.
۹. رازی، امین‌احمد (۱۳۴۸). هفت اقلیم، به تصحیح جواد فاضل، تهران، علمی.
۱۰. راشد محصل، محمدرضا (۱۳۷۷)، گزیده حدیقه‌الحقیقه، تهران، جامی.
۱۱. زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۷۰). با کاروان حله، تهران، علمی.
۱۲. سمرقندی، دولت‌شاه (۱۳۸۸). تذکرة الشعراء، به همت محمد رضانی، تهران، پدیده.
۱۳. شعبانلو، علیرضا (۱۳۹۵). «تاریخچه قصاید مصنوع فارسی و معرفی دو قصیده مصنوع ناشناخته از دو شاعر گمنام»، فنون ادبی، س ۸، ش ۱ (پیاپی ۱۴۴)، ۱۷۲-۱۴۹.
۱۴. شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۲). تازیانه‌های سلوک، تهران، آگاه.

۱۵. شکری، یدالله (۱۳۶۸). مقدمه دیوان سراج‌الدین قمری آملی، تهران، معین.
۱۶. صفا، ذبیح‌الله (۱۳۶۹). تاریخ ادبیات در ایران، ج ۳/۱، تهران، فردوس.
۱۷. _____ (۱۳۶۸). تاریخ ادبیات در ایران، جلد دوم، تهران، فردوس.
۱۸. طاهری شهاب، سید محمد (۱۳۸۱). تاریخ ادبیات مازندران، پژوهش و تصحیح از زین‌العابدین درگاهی، تهران، رسانش.
۱۹. قمری آملی، سراج‌الدین (۱۳۶۸). دیوان، به تصحیح یدالله شکری، تهران، معین.
۲۰. کازرونی، شیخ ابوالقاسم (۱۳۴۰). سَم السّموات، به تصحیح یحیی قریب، تهران، علمی.
۲۱. کامگار پارسی، محمد (۱۳۷۲). رباعی و رباعی سرایان از آغاز قرن هشتم هجری، به کوشش اسماعیل حاکمی، تهران، دانشگاه تهران.
۲۲. مهجوری، اسماعیل (۱۳۸۱). تاریخ مازندران، ج ۱، تهران، توس.
۲۳. نفیسی، سعید (۱۳۶۳). تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، تهران، فروغی.
۲۴. نوری خوشرو دباری، محمدعلی (۱۳۹۱). سراج‌الدین قمری آملی، تهران، رسانش نوین.
۲۵. واله داغستانی، علیقلی (۱۳۷۹). تذکره ریاض‌الشعرا، تصحیح سید محسن ناجی نصرآبادی، تهران، اساطیر.
۲۶. هدایت، رضاقلی خان (۱۳۴۰). مجمع‌الفصحا، به اهتمام دکتر مظاهر مصفا، جلد ۱، بخش ۳، تهران، امیرکبیر.